

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ
КАФЕДРА СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

9831

**ПРАЦЫ КАФЕДРЫ
СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ**

Выпуск 7

Мінск
РІВШ
2008

УДК 483.2(06)
ББК 81.2Бел.я43
П 70

Зборнік навуковых прац заснаваны ў 2001 г.

Рэкамендавана
кафедрай сучаснай беларускай мовы
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
(праатакол № 2 ад 14 кастрычніка 2008 г.)

Рэдакцыйная калегія:
*А. Я. Міхневіч (адк. рэд.), З. І. Бадзевіч (нам. адк. рэд.),
Ж. Я. Белакурская, С. А. Важнік, У. І. Куліковіч,
В. П. Красней, А. А. Лукашанец, М. Р. Прыгодзіч,
А. А. Радзевіч, Т. Р. Рамза, І. І. Савіцкая,
Г. К. Чахоўскі, С. М. Якуба*

**Працы кафедры сучаснай беларускай мовы. Вып. 7 / пад
П 70 рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск : РІВШ, 2008. – 154 с.
ISBN 978-985-500-229-2.**

«Юбілейны» выпуск зборніка, прысвечаны 15-годдзю ўтварэння кафедры сучаснай беларускай мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, адлюстроўвае навуковыя прыярытэты ў даследаваннях супрацоўнікаў кафедры, яе апіраны, студэнтаў філалагічнага факультэта, даследчыкаў-беларусістаў з іншых рэгіёнаў нашай краіны і нават замежжа. Розныя па характары і тэматыцы матэрыялы зацікавяць як спецыялістаў, так і тых, хто чуйна ставіцца да роднага слова. Традыцыйны раздзел «Кансультацыі» пашырае магчымасці выкладчыкаў звязаць навуку з практыкай выкладання беларускай мовы, што павышае метадычную вагу асабліва гэтага зборніка.

УДК 483.2(06)
ББК 81.2Бел.я43

ISBN 978-985-500-229-2

© Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, 2008
© Афармленне. ДУА «Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы», 2008

Кафедры сучаснай бе

Юбіляры: *У. І. Куліковіч* (ка
Ж. Я. Белакурская (кандыдат фі
невіч (доктар філалагічных на
чык кафедры, кандыдат філала
(кандыдат філалагічных навук,
філалагічных навук, дацэнт), *К.*
навук, дацэнт), *І. І. Савіцкая* (ка
Н. У. Краўчанка (лабарант кафе
дры), *А. А. Радзевіч* (старшы в
філалагічных навук, дацэнт), (
чык), *Г. К. Чахоўскі* (кандыдат ф
хоўская (кандыдат філалагіч
наш родны

ЗМЕСТ

<i>Бадзевіч З. І.</i> Кафедра сучаснай беларускай мовы: дасягненні і перспектывы	6
<i>Албут А. А.</i> Праклёны як тэкст і этналінгвістычны феномен	13
<i>Багушэвіч А. М., Садоўская А. Л.</i> Вобраз свінні ў беларускай фразеалогіі	16
<i>Бадзевіч З. І.</i> Словаўтваральныя варыянты ад’ектываў у мове твораў Якуба Коласа	19
<i>Белакурская Ж. Я.</i> Каваль кве, каваліха п’е	24
<i>Бурак І. Л.</i> Граматычныя ўмовы ўзмоцненага адасаблення	29
<i>Важнік С. А.</i> Да праблемы стварэння комплекснай сінтагматычнай класіфікацыі дзеяслоўных прэдыкатаў	33
<i>Гардзей Н. М.</i> Нерэгулярныя кансанантныя чаргаванні ў зыходзе субстантыўнай асновы	42
<i>Даражок Д.</i> Кагнітыўная метафара як аб’ект навуковага даследавання (на матэрыяле тапоніма Вільня)	50
<i>Кажарновіч М.</i> Анамастычная метафара як спосаб аксіялагічнага асэнсавання рэчаіснасці	56
<i>Леванюк А. Я.</i> Афарыстычнае выслоўе – спецыфічная адметнасць мастацкага твора	62
<i>Любецкая К. М.</i> Сінтаксічныя асаблівасці беларускага фальклорнага тэксту (на матэрыяле калыханак і дзіцячых песень)	65
<i>Любецкая К. П.</i> Аб задачах беларускага тэрміназнаўства ў пачатку XXI стагоддзя	68
<i>Міхневіч А. Я., Курчэва Т. І.</i> Спроба вызначыць агульнакатэгарыяльнае значэнне прыназоўніка	72
<i>Прычынец І. Р.</i> Нацыянальна-культурныя канатацыі лексемы <i>пчала</i> ў беларускай фразеалогіі	76
<i>Прычынец І. Р., Садоўская А. Л.</i> Сімваліка <i>голуба і ластушка</i> ў беларускай ідыяматывы і культуры	79
<i>Пятрова Н. Я.</i> Фразеалагізмы ў лексічнай структуры мастацкага ідыялекту (на матэрыяле твораў М. Зарэцкага)	83
<i>Савіцкая І. І.</i> Псіхалага-педагагічныя аспекты прафесійнай матывацыі студэнтаў-філолагаў	92
<i>Самахвал Сяргей.</i> Да пытання аб нацыянальна-культурных канатацыях лексем <i>дом, хата</i> ў моўнай карціне свету беларусаў	97
<i>Сёмка Юлія.</i> Газетная абвестка: форма рэкламы?	101
<i>Сушыенкава Яна</i> (Трнава, Славакія). Мова і тэкст	104
<i>Сысой Н. М.</i> Прафесійная кампетэнцыя выкладчыка беларускай мовы як замежнай	107
<i>Хоміч М. В.</i> Маўленчы этыкет беларусаў і палякаў	110
<i>Чайка Н. У.</i> Аналітычныя паказчыкі семантыкі эліптычных канструкцый	114
<i>Чахоўская Т. Л.</i> Прынцыпы навучання беларускай мове як замежнай	121
<i>Чахоўскі Г. К.</i> Семантыка моўных адлічак як аб’ект навуковага даследавання	125
<i>Шаломская І.</i> Стылізацыя гутарковага маўлення ў мастацкай прозе Міхася Клебановіча	131
<i>Якуба С. М.</i> Падручнік па беларускай мове ў сістэме навучання трэцякласнікаў	134
Кансультацыі	
<i>Міхневіч А. Я.</i> Функцыі мовы	140
<i>Міхневіч А. Я.</i> Функцыі маўлення	141
<i>Балотнікава С. М.</i> “Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” 1959 і 2008 гадоў: аб зменах у правапісе галосных	142
<i>Радзевіч А. А.</i> Аналіз характару інфармацыі ў тэксце	146
<i>Садоўская А. Л.</i> Этналінгвістыка як навука. Задачы і мэты, аб’ект і прадмет этналінгвістычнага даследавання	148

Такім чынам, у маўленчых паводзінах кожны чалавек застаецца непаўторнай індывідуальнасцю, але ў той час знаходзіцца ў межах сацыяльных узаемадасягненняў з іншымі людзьмі. Веданне этыкетных норм з'яўляецца неабходным элементам у маўленні свядомага, адукаванага чалавека, бо ў гэтым адностроўваецца культура і выхаванне чалавека.

Асноўныя этыкетныя формулы ў беларускай і польскай мовах маюць шмат рысаў падабенства, нягледзячы на невялікія моўныя адрозненні і асаблівасці ўжывання, таму істотнае значэнне мае вывучэнне нарматыўнага выкарыстання гэтых канструкцый.

Н. У. Чайка

АНАЛІТЫЧНЫЯ ПАКАЗЧЫКІ СЕМАНТЫКІ ЭЛІПТЫЧНЫХ КАНСТРУКЦЫЙ

Пытанне пра фарміраванне семантыкі эліптычных канструкцый з'яўляецца актуальным у мовазнаўстве. Семантычную арганізацыю эліптычных сказаў на розных узроўнях сінтактыкі вывучалі многія даследчыкі [1, 4, 5, 7]. А вось пытанню пра паказчыкі значэння названых канструкцый прысвечаны адзінкавыя працы [2, 3]. Патрабуюць дэталёвага вывучэння ўзроўні і сродкі фарміравання семантыкі эліптычных канструкцый.

Аб'ект даследавання – прэдыкатыўныя адзінкі, што выконваюць функцыю паказчыка семантыкі эліптычнага сказа. Сказы з пропускам дзеяслова маюць неадназначны характар, і таму патрабуюць абавязковых пазасказавых (у тым ліку і суперсінтаксічных) сродкаў размежавання іх значэння. Пры даследаванні намі выкарыстоўваўся апісальны метада і элементы кампанентнага аналізу.

Фарміраванне семантыкі эліптычных канструкцый можа ажыццяўляцца на ўсіх узроўнях, у тым ліку і на суперсінтаксічным. У якасці паказчыку выкарыстоўваюцца самыя розныя сродкі. Найбольш пашыранымі з'яўляюцца *прэдыкатыўныя суперсінтаксічныя паказчыкі*, што прадстаўлены двюма сінтаксічнымі адзінкамі – поўнай і эліптычнай канструкцыямі.

Значэнне эліптычнага сказа з'яўляецца недастатковым без кантэксту, і таму для канчатковай канкрэтызацыі семантыкі сказа патрабуюцца сродкі суперсінтаксічнага ўзроўню. Прэдыкатыўныя адзінкі найбольш поўна ўдакладняюць семантыку сказа і дазваляюць пазбягаць двухсэнсоўнасці, якая нярэдка назіраецца ў эліптычных канструкцыях. Напрыклад, *двухсэнсоўнасць* можа назірацца ў эліптычных сказах *А цяпер – то адзін, то другі, і ўсё больш з начальства* (А. Петрашкевіч); *Хай мо хто б маладзейшы* (І. Мележ); *У цябе ж сэрца* (А. Дудараў). Гэты факт яшчэ раз абвяргае сцвярджэнне аб тым, што эліптычныя канструкцыі з'яўляюцца дастатковымі і не маюць патрэбы ў кантэксце.

Акрамя таго, паміж эліптычным сказам і сказам-паказчыкам фарміруюцца пэўныя логіка-семантычныя адносіны. Характар названых

адносін абумоўлены семантыкай імпліцытна (у эліптычных канструкцыях) і экспліцытна (у поўных сказах) выражаных кампанентаў. Логіка-семантычныя адносіны выконваюць важную ролю ў канкрэтызацыі семантыкі эліптычнай канструкцыі: яны прадвызначаюць значэнне апушчанага дзеяслова і канструкцыі ў цэлым. Названыя адносіны залежаць ад характару актантаў і сірканстантаў паказчыка і эліптычнай канструкцыі. Намі вылучаны некалькі тыпаў адносін паміж эліптычнай канструкцыяй і сказам-паказчыкам.

Эліптычныя канструкцыі, што змяшчаюць *лагічны вывад*, сустракаюцца даволі часта. Семантычныя адносіны паміж эліптычнай канструкцыяй і поўнай узаемаабумоўлена: поўны сказ (паказчык) канчаткова фарміруе семантыку эліптычнага сказа, а эліптычны сказ змяшчае лагічны вывад на аснове паказчыка. Пры гэтым эліптычныя сказы з'яўляюцца семантычна неадназначнымі без кантэксту. Напрыклад, семантыка эліптычных сказаў *Самы момант якую-небудзь свабодную пасаду* (А. Макаёнак); *Хай мо б хто маладзейшы?..* (І. Мележ); *Ну але ў ты год трохі, трохі – у другі...* (І. Мележ) не можа сфарміравацца ў дадзеным выпадку да гэтага без паказчыка – поўнага сказа. А пры яго далучэнні эліптычныя сказы набываюць семантычна завершаны характар: – *Цяпер са, кажучы, пустых кабінетаў многа. Самы момант – якую-небудзь свабодную пасаду...* (А. Макаёнак); *Нацягалася я за канём! – У голасе яе чулася пакорлівая просьба: – Хай мо б хто маладзейшы?..* (І. Мележ); *У хаце – холодно, цесно. – Што дамавіна, то дамавіна... Ну, але ў гэты год – трохі, трохі – у другі...* (І. Мележ). Акрамя таго, эліптычныя канструкцыі ў прыведзеных прыкладах змяшчаюць выразны вывад: у адпаведнасці з законам дастатковых падстаў, семантычны паказчык выконвае функцыю пасылкі. Названыя логіка-семантычныя адносіны фарміруюцца рознымі шляхамі: на аснове агульнай атрыбутыўнай прыкметы *холодно – дамавіна* (3), лексічнай тоеснасці *пусты кабінет – свабодная пасада* (1) і фактаў, якія супрацьпастаўлены адзін аднаму *нацягалася – в маладзейшы* (2).

Эліптычны сказ *І, ведаецца, не трэба так заўзята* (А. Петрашкевіч) без семантычнага паказчыка невыразны. Сірканстант спосабу дзеяння *заўзята* недастатковы для фарміравання значэння і можа спалучацца з дзеясловамі розных груп – дзеянне, маўленчыя працэсы і інш. Таму ў гэтым выпадку проста неабходны семантычны паказчык: *Мухіна (разгублена). На распрацоўку гэтай ідэі мы загубілі столькі часу і сродкаў... І, ведаецца, не трэба так заўзята...* (А. Петрашкевіч). Пры далучэнні паказчыка – поўнага сказа – выразна праўляецца семантыка канструкцыі. Акрамя таго, эліптычны сказ змяшчае лагічны вывад на аснове супярэчнасці кампанентаў *распрацавалі – не трэба заўзята*. Эліптычны сказ *Да ўсіх – з павагай у сяле* (Н. Гілевіч) таксама патрабуе ўдакладнення, паколькі змяшчае ў сабе элементы эліптычнага і кантэкстуальнага сказа: *Альжбэта*

Францаўна Кудзёлка... Разводка быццам бы..., але // Па ўсім відаць, што не свісцёлка... // Да ўсіх – з павагай у сяле... (Н.Гілевіч). Паміж паказчыкам і эліптычным сказам выражаецца лагічны вывад на аснове семантычнай тоеснасці не свісцёлка – з павагай.

Эліптычны сказ *А цяпер – то адзін, то другі, і ўсё больш з начальства* (А. Петрашкевіч) таксама патрабуе канкрэтызацыі. Семантычныя суб'екты *адзін*, і атрыбутыўны кампанент з *начальства* не здольны самастойна сфарміраваць семантыку сказа. Пры далучэнні паказчыка *Бывала ж хваробы такой не было. А цяпер – то адзін, то другі, і ўсё больш з начальства* (А. Петрашкевіч) семантыка становіцца завершанай. У дадзеным выпадку эліптычны сказ змяшчае лагічны вывад на аснове семантыка-сінтаксічных адносін супярэчных кампанентаў, адзін з якіх эліпсаваны: *хваробы не было – а то адзін, то другі*.

Эліптычны сказ *У цябе ж – сэрца* (А. Дудараў) не можа ўспрыняцца без канкрэтызацыі з адпаведнай семантыкай. Пры далучэнні паказчыка сказ становіцца выразным: *Нельга табе. У цябе ж – сэрца* (А. Дудараў). Паміж эліптычным сказам і паказчыкам фарміруецца вывад на аснове дастатковых падстаў: *баліць сэрца → нельга хвалявацца*.

Часам паміж эліптычным сказам і паказчыкам узнікаюць **прычынна-выніковыя** адносіны. Эліптычны сказ *Мне – Мацераю Божая яна* (Т. Бондар) увогуле не можа функцыянаваць без канкрэтызатар *Каб дзень ад воч цямрчай неадрывнай, Каб не ўсчалася, не прыйшла вайна...* // *Мне Мацераю Божая яна* (Т. Бондар). Акрамя таго, паміж эліптычным сказам і паказчыкам усталёўваюцца прычынна-выніковыя адносіны. Эліптычны сказ *Сюды – не сорам з “кірмашу”* (Н. Гілевіч) таксама з'яўляецца семантычна недастатковым. Далучэнне канкрэтызатара тут з'яўляецца неабходным: *Мясціна слаўная на зайздрасць. // Сюды – не сорам з “кірмашу”... // Ну што ж, вярнуся ў хату зараз –! Скажу такім. Тамашу...* (Н. Гілевіч). Пры гэтым эліптычны сказ змяшчае выразны вывад у дачыненні да паказчыка.

Эліптычныя сказы *Лети у цеснаце, чым у адзіноце* (А. Макаёнак), *На коп'і яго!* (А. Макаёнак) падобныя паміж сабой. Абодва яны маюць меншую ступень семантычнай абумоўленасці сродкамі знешняга кантэксту. У прыкладах не называецца толькі семантычны суб'ект, а гэта не з'яўляецца падставай для кваліфікацыі канструкцыі як семантычна неадназначнай. Аднак пры гэтым паміж эліптычным сказам і паказчыкам фарміруюцца прычынна-выніковыя адносіны: *Кейт ашукаў нас! Здрадзіў нам! На коп'і яго!* (А. Макаёнак); *Трэба многа дзетачак, Верачка. Лети у цеснаце, чым у адзіноце* (А. Макаёнак).

Эліптычныя канструкцыі, што ўдакладняюць змест паказчыка, вызначаюцца адметнасцю. Звычайна канкрэтызатар (поўны сказ) змяшчае мінімальную колькасць інфармацыі, а эліптычны сказ, нягледзячы на структурную непаўнату, удакладняе яго і нярэдка пашырае змест. Таксама

ўдакладненне паміж аналітычным паказчыкам і эліптычнай канструкцыяй можа змяшчаць семантычную неадпаведнасць.

Эліптычныя сказы, якія ўдакладняюць змест паказчыка, маюць элемент кантэкстуальнасці. Звычайна эліптычны сказ змяшчае разгорнутае паведамленне ў дачыненні да канкрэтызатара. У канструкцыях *Аднойчы разважалі, // Колькі хто жацеў бы Жыць на свеце. // Матылі – пакуль цвітуць кветкі, // Птушкі – пакуль іх носяць крылы, // Звяры – пакуль іх кормяць ногі, // Дрэвы – пакуль на сваіх плячах трымаюць неба* (М. Танк) эліптычная частка змяшчае ўдакладненне, пашырае даданай часткай. Па сутнасці гэты сказ можна кваліфікаваць і як кантэкстуальны няпоўны, аднак наяўнасць даданай часткі з больш кваліфікацыю неадназначнай. Наступны прыклад адназначна з'яўляецца эліптычнай канструкцыяй, больш таго, ён мае патрэбу ў разважковым далучэнні паказчыка: *Хто – з суседам, // Што каля боку, хто – праз стол, // Хто – сам з сабой, хто – з цэлым светам... // Усе гавораць пра што?* (Н. Гілевіч). Паказчык *Усе гавораць! А пра што?* мае элементы кантэкстуальнага эліпіса і ўдакладняе эліптычную частку, што змяшчае толькі семантычны аб'ект і суб'ект. Самі па сабе суб'екты і аб'екты не здольны сфарміраваць семантыку эліпсаванага дзеяслова, а тым больш такую тонкую ці складаную, як маўленчая дзейнасць. Эліптычны сказ *Словы, словы – нібы з кацвеера...* // *А навокал – вецер гуляў* (В. Зуёнак) таксама патрабуе семантычнай канкрэтызацыі. Эліптычны сказ удакладняе паказчык: *Шар зямны да вачэй абклеены: // У навінах – як дошка аб'яў! // Словы, словы – нібы з кацвеера... // А навокал – вецер гуляў...* (В. Зуёнак). Сказ *Хто – ўпарта! Над зорнаю прорваю, // Хто – роспачна – сцежкамі слёз* (Т. Бондар) увогуле з'яўляецца семантычна мнагазначным. Суб'ект і ірканстант названай канструкцыі могуць змяшчаць дзеясловы з рознай семантыкай. Аднак пры далучэнні паказчыка семантыка сказаў становіцца надзвычай выразнай: *Жылі і жывём усім, // Чым жыццё нас адорвае, // Свой крыж несучы, быццам лёс. // Хто – ўпарта! Над зорнаю прорваю, // Хто – роспачна – сцежкамі слёз* (Т. Бондар).

Сустрэкаюцца эліптычныя канструкцыі, якія, акрамя ўдакладнення, змяшчаюць элементы далучэння. У канструкцыях *Будзе што паглядзець. Есць нямала навін. // Я – з Чырвон-гарадка, можа, сорак хвілін* (П. Броўка) эліптычны сказ далучаецца да паказчыка, і ў сукупнасці яны фарміруюць неабходную семантыку.

Сказ *На мой прывет – глухі адказ!* (Р. Баравікова) з'яўляецца ў большай ступені самастойным, чым папярэднія, аднак пры далучэнні паказчыка паміж канструкцыямі фарміруюцца пэўныя логіка-семантычныя адносіны: *Чамусьці ўзяў і ўсё парушыў! // На мой прывет – глухі адказ* (Р. Баравікова). Паміж паказчыкам і эліптычным сказам прысутнічае элемент імпліцытнасці, бо эліптычны сказ у дадзеным кантэксце ўжываецца з нетыповай для сябе семантыкай. А вось сказ *Хату бацько*

паможа (І. Мележ) змяшчае тыповае ўдакладненне ў дачыненні да паказчыка: *А бяду агораем: прынясу сёе-тое. Скрыню поўную, карову. Хату бацько паможа* (І. Мележ). Эліптычны сказ *Злая сіла – на цёмны лес* (В. Зуёнак) можа ўжывацца з любым кантэкстам. Аднак канкрэтызатар удакладняе суб'ект, у дачыненні да якога ўжываецца названая канструкцыя: *Я за тое, каб вораг// З пацалункамі заўтра не лез, – //Хай ён там застаецца ва ўчора:// Злая сіла – на цёмны лес* (В. Зуёнак).

Эліптычны сказ *І наўздагонку – лістапад!* (Р. Баравікова) таксама мае пэўную ступень самастойнасці. Аднак ён удакладняе значэнне паказчыка і змяшчае элементы далучэння: *Бягу// Чаго стаяць пад грушай?// І наўздагонку – лістапад!..* (Р. Баравікова). Эліптычны сказ *І ўсцяж баразны – араты* (В. Зуёнак) змяшчае не толькі значэнне ўдакладнення ў дачыненні да паказчыка, але і адценне вылучэння гэтага факта сярод іншых: *Як Бог, як сусвету ўладар –// Любуюся ў ілюмінатар: // То вёска праскоца між хмар:// І ўсцяж баразны – араты* (В. Зуёнак). Сустракаюцца выпадкі, калі эліптычны сказ цалкам паясняе значэнне спецыфікатара, і семантычная сувязь паміж імі ў такім выпадку ўзаемаабумоўленая. Гэта адбываецца часцей за ўсё тады, калі паказчык мае недзеяслоўны спосаб выражэння прэдыката: *Дарма, цётка! Мы да вас па-добраму...* (В. Быкаў). У дадзеным выпадку паказчыкам выступае безсабовы сказ, граматычная аснова якога выражана словам катэгорыі стану.

Семантычныя адносіны паміж сказамі *А тут – улась, не крані яго. А сам – за змявік ды пад ногі...* (І. Мележ) з'яўляюцца больш складанымі. Тут, акрамя функцыі ўдакладнення, эліптычны сказ выконвае функцыю трэцяга кампанента ў структуры сужэння: *улась – не крані – а сам – за змявік*. Канструкцыя *Калі што – кулямётам* (В. Быкаў) з'яўляецца семантычна недастатковай. Пры далучэнні паказчыка семантыка эліптычнага сказа ўдакладняецца, і паміж канструкцыямі ўсталёўваецца логіка-семантычныя адносіны ўдакладнення: *Давайце я схаджу, – сказаў ён проста, нібы гутарка ішла аб якой драбязе. – Калі што – кулямётам* (В. Быкаў).

Удакладненне семантыкі эліптычнага сказа можа адбывацца спосабам *семантычнай неадпаведнасці* кампанентаў. Названы спосаб таксама з'яўляецца пашыраным у мастацкіх і публіцыстычных творах. Удакладненне спецыфікатара спосабам неадпаведнасці з'яўляецца экспрэсіўным, ёмістым, бо супастаўляюцца дэнататы дзюх канструкцый – поўнай і эліптычнай. Прычым паміж эліптычным сказам і аналітычным паказчыкам сінтаксічная сувязь самая розная. Эліптычны сказ *Не канешне – на вашага п'янага Мікалая! – сказаў Міканор* (І. Мележ) з'яўляецца семантычна недастатковым без канкрэтызатара. Сірканстант часу *на вашага п'янага Мікалая* з'яўляецца недастатковым для фарміравання семантыкі эліптычнай канструкцыі. Пры далучэнні паказчыка *Нічога, уважу! Не канешне – на вашага п'янага Мікалая! – сказаў Міканор*

(І. Мележ) змест эліптычнай канструкцыі становіцца выразным. Семантычная выразнасць фарміруецца за кошт супастаўлення кампанентаў *уважу – не на Мікалая*, якія не адпавядаюць адзін аднаму. Аднак змест эліптычнай канструкцыі па форме з'яўляецца адмоўным, а па функцыі – сцвярдзальным. Таму ёсць усе падставы сцвярджаць, што эліптычны сказ валодае пэўнай імпліцытнасцю: змест яго ў кантэксце адрозніваецца ад анталагічнага. Такія прыёмы нярэдка ў сучаснай беларускай мове, бо надаюць эліптычнаму сказу большую ступень экспрэсіўнасці, што дазваляе функцыянаваць названым сказам у тыповай функцыі. Сказ *А то кеб з чужым – мірно!* (І. Мележ) з'яўляецца адносна самастойным. Самастойнасць яго абумоўлена тым, што ў яго склад уваходзяць дэлібератыўны аб'ект з *чужым* і сірканстант *мірно*. Спалучэнне гэтых двух кампанентаў дазваляе прадвызначыць катэгорыяльную семантыку апушчанага дзеяслова – гэта пэўныя стасункі паміж аб'ектамі. Аднак характар гэтых адносін можна ўдакладніць толькі пры дапамозе паказчыка: *Тут і ў сям'і грызешся вечно, брат брат. За горло бярэ! А то кеб з чужым – мірно! Смех, ды і годзе* (І. Мележ). Паказчык дае магчымасць вызначыць, што ў эліптычным сказе апушчаны дзеяслоў са значэннем *жыць*. Што датычыць семантычных адносін, то эліптычны сказ удакладняе змест паказчыка. Удакладненне гэта адбываецца за кошт спалучэння неадпаведных дэнататыўных сак. *ў сварыцца (грызешся) – мірно*. Прычым сам па сабе паказчык таксама характарызуецца зместавай недастатковасцю, і толькі пры дапамозе эліптычнай канструкцыі фарміруецца цэласная семантыка. На гэтай падставе можна зрабіць выснову, што семантычная сувязь паміж эліптычнай канструкцыяй і аналітычным паказчыкам узаемаабумоўленая і двухбаковая.

Эліптычны сказ *А паважаны Сяргей Міхайлавіч на чужым гарбу – у рай* (А. Дзялендзік) з'яўляецца таксама недастатковым у семантычным плане. Перад намі адзін дэнатат, і без параўнання з іншым мы не можам меркаваць аб семантычных адносінах паміж структурамі. Нават наяўнасць суб'екта (Сяргей Міхайлавіч) і сірканстантаў спосабу дзеяння і месца не прадвызначае канчатковую семантыку эліптычнага сказа. А далучэнне паказчыка канчаткова фарміруе значэнне апушчанага дзеяслова: *Зяюля мае свае перакананні і стойка іх абараняе. А паважаны Сяргей Міхайлавіч на чужым гарбу – у рай* (А. Дзялендзік). Акрамя таго, удакладненне семантыкі эліптычнага сказа адбываецца за кошт спалучэння несупаставімых дэнататыўных фактаў. Адносіны неадпаведнасці могуць фарміравацца і пры ўмовах семантычнай трансфармацыі: *Зручная ў цябе назіцья – за людзей, для іх дабрабыту. А тэхнакрат Ляшчук – за бяздушныя агрэгаты* (А. Дзялендзік).

І зусім рэдка сустракаюцца канструкцыі, дзе *эліптычны сказ звужае семантыку* паказчыка. Адносіны звужэння інфармацыі ўсталёўваюцца паміж прэдыкатам паказчыка і сірканстантам эліптычнага сказа. Калі

ўлічыць той факт, што ў эліптычных сказах другаснае прэдыцыраванне фарміруецца невербальнымі сродкамі, то можна сцвярджаць, што першасны і другасны прэдыкаты фарміруюць паміж сабой пэўныя адносіны. Названья канструкцыі маюць і структурную адметнасць – эліптычны сказ звычайна змяшчае мадальныя дзеясловы і прэдыкатыўныя прыслоўі. Менавіта названья словы і ўдакладняюць змест паказчыка шляхам звужэння інфармацыі. І яшчэ адна адметнасць – эліптычныя сказы ў такіх канструкцыях маюць большую ступень самастойнасці, чым папярэднія. Напрыклад, эліптычны сказ *Трэба ў лес* (В. Быкаў) змяшчае выразную семантыку перамяшчэння ў прастору. Аднак семантычны суб'ект удакладняецца толькі пры дапамозе спецыфікатара: *Мне тут болей нельга. Трэба ў лес* (В. Быкаў). Прэдыкатыўнае прыслоўе *трэба* звужае кола дзеясловаў, якія б маглі ўжывацца на месцы апушчанага дзеяслова. Пры гэтым, натуральна, удакладняецца і звужаецца семантыка дзеяслова. Прычым у гэтым прыкладзе і спецыфікатар мае сінтаксічны нуль, семантычны модуль якога *быць, знаходзіцца*.

Як бачна, аналітычныя паказчыкі з'яўляюцца неабходнымі для фарміравання семантыкі эліптычнага сказа. Без канкрэтызатара эліптычны сказ з'яўляецца семантычна неадназначным і не можа функцыянаваць у мове.

Літаратура

1. Адилова, З. Ш. Эллиптические предложения / З. Ш. Адилова // Изв. АН КазССР. Сер. филол. – Алма-Ата, 1988. – № 3. – С. 54–60.
2. Артюшков, И. В. К вопросу о соотношении прерванных и неполных предложений / И. В. Артюшков // Предложение как многоаспектная единица языка: рус. яз.: межвуз. сб. науч. тр. / Моск. гос. пед. ин-т; под ред. В. В. Бабайцевой. – М., 1984. – С. 54–64.
3. Вардуль, И. Ф. К вопросу о явлении эллипсиса / И. Ф. Вардуль // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения: докл. на конф. по теорет. проблемам синтаксиса / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М., 1969. – С. 59–70.
4. Винокур, Т. Г. Об эллиптическом словоупотреблении в современной разговорной речи / Т. Г. Винокур // Развитие лексики современного русского языка: сборник / под ред. Е. А. Земской, Д. И. Шмелёва. – М., 1965. – С. 29–38.
5. Дубовцева, Т. Ф. Семантизация эллиптических конструкций как условие их функционирования в диалоге / Т. Ф. Дубовцева; отв. ред. Л. И. Баранникова. – Саратов, 1998. – 84 с.
6. Дубовцева, Т. Ф. Условия функционирования эллиптических конструкций: на материале рус. и англ. речи / Т. Ф. Дубовцева // Особенности функционирования разноразрядных единиц языка: межвуз. науч. сб. / Сарат. ун-т, редкол.: Л. И. Баранникова (отв. ред.) [и др.]. – Саратов, 1988. – С. 71–76.
7. Золотова, Г. А. К вопросу о неполных предложениях / Г. А. Золотова // Русский язык: сборник трудов / редкол.: Л. Ю. Максимов [и др.]. – М., 1975. – С. 106–118.

Т. Л. Чахоўская

ПРЫНЦЫПЫ НАВУЧАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ ЯК ЗАМЕЖНАЙ

Прынцыпы навучання – гэта зыходныя палажэнні, якія ў сваёй сукупнасці вызначаюць патрабаванні да вучэбнага працэсу ў цэлым і да яго складнікаў: мэтаў, задач, метадаў, сродкаў, арганізацыйных форм, працэсу навучання. Яны належаць да базісных катэгорый методыкі, а іх рэалізацыя ў вучэбным працэсе забяспечвае яго эфектыўнасць. Прынцыпы навучання з'яўляюцца адлюстраваннем абагульненнем найўных у прыродзе заканамернасцей. Гэтая агульнасць паслужыла падставай для парадаксальнага, на першы погляд, сцвярджэння аб тым, што “прынцыпаў у прыродзе няма; у прыродзе існуюць толькі заканамернасці. Спасцігаючы законы прыроды і імкнучыся да іх эфектыўнага выкарыстання, чалавек вылучае на іх аснове прынцыпы...” (Пассов 1977, с. 105).

Але колькі існуе прынцыпаў навучання? Адназначнага адказу на гэтае пытанне не існуе. У роўных працах прыводзяцца звесткі амаль аб сарака прынцыпах навучання. Не існуе і агульнапрынятай класіфікацыі прынцыпаў. Аднак з магчымых падыходаў да класіфікацыі прынцыпаў навучання з'яўляецца спасылка на базісныя для методыкі навукі, на якія выкладчык арыентаваўся ў сваёй працы. Усе прынцыпы з'яўляюцца ўзаемазвязанымі і ўтвараюць адзіную сістэму, закліканую забяспечыць дасягненне гэтаўленых мэтаў навучання. У той жа час можна вылучыць прынцыпы (або групы прынцыпаў), якія адыгрываюць вядучую ролю ў найўных умовах навучання. Так, у нашы дні вядучым метадычным прынцыпам робіцца прынцып камунікацыйнасці, які забяспечвае практычную скіраванасць заняткаў, арыентавальных на авалоданне маўленчай дзейнасцю ў абранай сферы зносін.

У методыцы прынцыпы навучання падзяляюцца на 4 групы: дыдактычныя, лінгвістычныя, псіхалагічныя, уласна-метадычныя.

Дыдактычныя прынцыпы адлюстроўваюць асноўныя палажэнні тэорыі навучання і выхавання, якія распрацаваны ў дыдактыцы. На іх заснавана выкладанне розных дысцыплін. Да дыдактычных прынцыпаў адносяцца:

1. Прынцып свядомасці. Разуменне навучэнцамі зместу беларускага маўлення, а таксама вывучэння адзінак беларускай мовы і спосабаў іх выкарыстання будзе больш трывалым тады, калі чалавек вывучае мову свядома.

2. Прынцып актыўнасці. Зключаецца ў асэнсаваным засваенні моўных з'яў, правілаў, законаў і актыўным прымяненні ведаў на практыцы. Прадугледжвае неабходнасць маўленчай актыўнасці навучэнцаў у працэсе заняткаў. Асноўнымі крыніцамі актыўнасці з'яўляюцца мэты, матывы, інтарэсы.